

Influential Factors in the Formation of the Physical Structure of Villages in Shemiranat County

ARTICLE INFO

Article Type

Original Research

Authors

Mahdavi Heris M.¹ MA
Shariatpanahi M.^{1*} PhD
Daniali T.¹ PhD
Armaghan S.¹ PhD
Sistanipour A.¹ PhD

How to cite this article

Mahdavi Heris M, Shariatpanahi M, Daniali T, Armaghan S, Sistanipour A. Influential Factors in the Formation of the Physical Structure of Villages in Shemiranat County. Geographical Researches. 2024;39(3):339-345.

¹Department of Geography, Yadegare-elmam Khomeini (RAH), Shahre Rey Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

*Correspondence

Address: Persian Gulf Fwy, In front of Imam Khomeini's (RA) Shrine, Islamic Azad University, Yadegare-elmam Khomeini, Shahre Rey Branch, Tehran, Iran. Postal Code: 1815163111
Phone: +98 (21) 552292200
Fax: -
m.shareeatpanahi@iaus.ir

Article History

Received: August 7, 2024
Accepted: September 22, 2024
ePublished: September 30, 2024

ABSTRACT

Aims This study aimed to investigate the factors shaping the physical development of villages in Shemiranat County.

Methodology Conducted in 2024, the research focused on villages in Shemiranat County, specifically in the Rudbar Qasran rural district, selected through cluster sampling. Seven villages—Niknam Deh, Ab Nik, Aminabad, Igel, Garmabdar, Bagh Gol, and Bayer—were chosen for the study. A questionnaire was designed based on 8 primary indicators and 45 sub-indicators, resulting in 45 questions, each rated on a 4-point Likert scale. The questionnaire's validity was established through expert review, involving 17 university professors and specialists. Two target groups were surveyed: rural planning experts (n=22) and village residents. The statistical population comprised 2,399 individuals, from which 318 participants were selected using Cochran's formula. Data analysis employed the Shannon entropy method and paired t-tests.

Findings The study examined five key indicators: environmental-physical, economic, socio-cultural, and political-managerial, alongside 45 sub-indicators. Both experts and residents identified access to financial resources, infrastructure development, and housing quality as the most critical factors. Although there were some differences in perception between experts and residents regarding specific indicators, there was significant overlap in their views. Economic and environmental factors were found to have the greatest influence on the villages' physical structure, with access to financial resources, infrastructure, climate conditions, and water and soil resources emerging as the most crucial elements. Indicators related to historical buildings and cultural aspects were ranked lowest in the cultural category.

Conclusion Both experts and residents identified economic and environmental factors as the most influential drivers of physical development in the studied villages.

Keywords Shemiranat; Rudbar Qasran; Physical Structure; Rural District

CITATION LINKS

[Ahmadian *et al.*, 2008] Features of the shape of the fabric of rural Iran; [Alalhesabi, 2011] Participatory rural planning empirical study on the role of villagers in planning rural development; [Gaisin *et al.*, 2015] The factors affecting pattern of rural settlement of the republic of Tatarstan; [Ghorbani & Heidarnattag, 2017] Investigating the role of climatic factors in the formation of rural texture and housing in a temperate and humid climate (case example of Diva Babol village); [Hamerow, 2012] Rural settlements and society in Anglo-Saxon England; [Janečková Molnářová *et al.*, 2017] Rural identity and landscape aesthetics in exurbia: Some issues to resolve from a Central European perspective; [Javanshiri *et al.*, 2020] Investigating the factors affecting the physical-spatial changes in rural settlements of Mashhad urban complex; [Khakpour & Eshghi Sanati, 2014] An investigation of the effect of social and cultural factors on the skeletal texture of Gilan provinces villages; [Long *et al.*, 2009] Spatio-temporal dynamic patterns of farmland and rural settlements in Su-Xi-Chang region: Implications for building a new countryside in coastal China; [Mehdinezhad *et al.*, 2019] The effects of economic factors on the physical structure of sustainable rural housing; [Rahmani *et al.*, 2019] The role of spatial flows in the economic developments of rural settlements, case: Peripheral villages of Zahedan city; [Ren *et al.*, 2019] Rural settlement spatial patterns and effects: Road traffic accessibility and geographic factors in Guangdong Province, China; [Schwarz, 2015] Censer fragmentation and life history: Rural domestic settlement enchainment and accumulation activities and the classic-postclassic transition of the Petén Lakes region, Guatemala; [Sojasi Qeydari & Esfaram, 2018] Analysis local management role in reducing the physical vulnerability approach to good governance (case study: Bahmaei Sarahdi Garbi rural district); [Tian *et al.*, 2014] Rural settlement land dynamic modes and policy implications in Beijing metropolitan region, China; [Woods, 2007] Engaging the global countryside: Globalization, hybridity and the reconstitution of rural place; [Xi *et al.*, 2015] Spatial morphology evolution of rural settlements induced by tourism; [Yang *et al.*, 2015] Spatio-temporal characteristics of rural settlements and land use in the Bohai Rim of China; [Yang *et al.*, 2016] Spatial distribution characteristics and optimized reconstruction analysis of China's rural settlements during the process of rapid urbanization; [Zhou *et al.*, 2013] Dynamic mechanism and present situation of rural settlements evolution in China; [Zhu *et al.*, 2023] Temporal and spatial patterns of traditional village distribution evolution in Xiangxi, China: Identifying multidimensional influential factors and conservation significance;

عوامل موثر بر فرآیند شکل‌گیری ساختار کالبدی روستاهای شهرستان شمیرانات

میرمهدی مهدوی هریس MA

گروه جغرافیا، واحد یادگار امام خمینی^(۱) شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

مجیدولی شریعت‌پناهی* PhD

گروه جغرافیا، واحد یادگار امام خمینی^(۲) شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

تهمینه دانیالی PhD

گروه جغرافیا، واحد یادگار امام خمینی^(۳) شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

سیمین ارمغان PhD

گروه جغرافیا، واحد یادگار امام خمینی^(۴) شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

علی سیستانی‌پور PhD

گروه جغرافیا، واحد یادگار امام خمینی^(۵) شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

چکیده

اهداف: هدف این پژوهش بررسی عوامل تاثیرگذار بر فرآیند شکل‌گیری کالبدی روستاهای شهرستان شمیرانات بوده است.

روش‌شناسی: این مطالعه از کاربردی بوده و در سال ۱۴۰۳ در روستاهای شهرستان شمیرانات به انجام رسید. با استفاده از روش نمونه‌برداری خوشه‌ای، دهستان رودبار قصران و سپس ۷ روستای نیکنام ده، آب نیک، امین آباد، ایگل، گرمابدر، باغ گل و بایر برای مطالعه انتخاب شد. ابزار پژوهش پرسش‌نامه بود. برای طراحی پرسش‌نامه، به مطالعه پیشینه و طرح‌های مطالعاتی اقدام شد. با استفاده از لیست ۸ شاخص و ۵۰ زیرشاخص به طراحی پرسش‌نامه با استفاده از طیف ۴ گزینه‌ای لیکرت اقدام شد. برای تایید روایی پرسش‌نامه، چندین نسخه از آن در اختیار گروهی از کارشناسان قرار گرفت (n=۱۷). پرسش‌نامه اصلی با ۴۵ سوال تایید شد. پرسش‌نامه در بین نمونه‌ها توزیع شد. گروه اول نمونه‌های مورد مطالعه، کارشناسان برنامه‌ریزی روستایی (n=۲۲) بودند. گروه دوم، ساکنین روستاهای مورد مطالعه بودند که تعداد نمونه بر اساس فرمول کوکران ۳۱۸ نفر تعیین شدند. داده‌ها با استفاده از روش انترپولی شانون و آزمون تی همبسته تحلیل شد.

یافته‌ها: دسترسی به منابع مالی، توسعه زیرساخت‌ها و کیفیت ساخت مسکن از دیدگاه کارشناسان و ساکنین بیشترین اهمیت را داشتند. برخی شاخص‌ها از دیدگاه کارشناسان و ساکنین اهمیت متفاوتی داشتند، اما در بسیاری از موارد توافق نسبی وجود داشت. شاخص‌های اقتصادی و زیست‌محیطی بیشترین تاثیر را بر ساختار کالبدی روستاها دارند و دسترسی به منابع مالی، توسعه زیرساخت‌ها، اقلیم و منابع آب و خاک از مهم‌ترین عوامل بودند. در مجموع، شاخص‌های مربوط به ابنیه تاریخی و المان‌های فرهنگی در دسته فرهنگی از کمترین اهمیت برخوردار بودند. **نتیجه‌گیری:** عوامل اقتصادی و زیست‌محیطی مهم‌ترین عوامل موثر بر روستاهای مورد مطالعه از دیدگاه کارشناسان و ساکنین روستاها هستند.

کلیدواژگان: شمیرانات، رودبار قصران، ساختار کالبدی، دهستان

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱

*نویسنده مسئول: m.shareatpanahi@iausr.ir

مقدمه

مناطق مسکونی روستایی دارای پراکندگی فضایی جمعیت روستا و همچنین فضای جغرافیایی با کارکردهای چندبُعدی تولید کشاورزی، معیشت کشاورزان و جانشینی اجتماعی است. توزیع فضایی و تکامل الگوی مناطق مسکونی روستایی بازتابی متمرکز از سازگاری

فصلنامه تحقیقات جغرافیایی

انسان با شرایط جغرافیایی اقتصادی، محیط طبیعی و توسعه تاریخی آن است [Hamerow, 2012; Yang et al., 2016]. فرآیند تکامل، الگو، اثر و مکانیزم سکونتگاه‌های روستایی یکی از موضوعات اصلی مطالعات جغرافیای روستایی است [Long et al., 2009; Yang et al., 2015; Xi et al., 2015; Janečková Molnárová et al., 2017] و همچنین عامل مهمی در مطالعه سیستم رابطه انسان و محیط روستایی است که برای درک شناختی عناصر، ساختارها، بازترکیب عملکردی و بهینه‌سازی سیستم منطقه‌ای روستایی اهمیت زیادی دارد [Long et al., 2009; Yang et al., 2015; Xi et al., 2015; Janečková Molnárová et al., 2017]. با توسعه سریع صنعتی‌شدن و شهرنشینی، تغییرات فوق سریع در ساختار عوامل تولید سیستم منطقه‌ای روستایی رخ داده است. جوامع روستایی در حال گذراندن فرآیندی از جانشینی و دگرگونی سریع هستند که منجر به بازسازی فضایی تولید، زندگی، بوم‌شناسی، فرهنگ و سیاست روستایی می‌شود. چیدمان فضایی و اشکال سکونتگاه‌های روستایی بسیار دگرگون شده است و ساخت‌وساز و برنامه‌ریزی روستایی توجه بسیاری از موضوعات از جمله جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری-روستایی را به خود جلب کرده است. در سال‌های اخیر، تحت تاثیر پس‌زمینه کلان جهانی‌شدن و شهرنشینی، پژوهش در فضای فیزیکی روستایی و بازسازی فضای اجتماعی به موضوعی پرطرفدار در حوزه مطالعاتی جغرافیای روستایی داخلی تبدیل شده است [Woods, 2007; Schwarz, 2015]. تمرکز اصلی بازسازی فضای مادی روستایی، بهینه‌سازی چیدمان سکونتگاه‌های روستایی، برنامه‌ریزی و ساخت‌وساز زیرساخت، حفاظت سازنده، یکپارچگی فضایی و تلفیق سیستم‌های روستا-شهر و غیره است [Zhou et al., 2013; Ren et al., 2019].

اگرچه توسعه فیزیکی ماهیت شهرها فرآیندی پویا و گریزناپذیر است که طی آن محدوده‌های فیزیکی شهر در جهات مختلف گسترش یافته و اثرات مثبت و منفی را در پی دارد، اما رشد شتابان، بی‌ضابطه و ناهمگون فیزیک شهر ضرورت برنامه‌ریزی صحیح برای حفظ منابع بارز زمین خصوصاً در نواحی روستایی پیرامونی و اقتصاد مولد جامعه را آشکار می‌سازد.

سکونتگاه‌های روستایی تحت سلطه فعالیت‌های تولید کشاورزی هستند و ویژگی‌های توزیع الگوی آنها حاکی از درک محیط طبیعی روستاییان و همچنین اطلاعات مهمی مانند درجه تمدن، الگوهای اجتماعی و تغییرات در ویژگی‌های منطقه‌ای است [Gaisin et al., 2015]. سکونتگاه‌های روستایی با توجه به عوامل و سازوکارهای درونی و بیرونی در طول زمان تحولات بسیاری یافته‌اند. شکل‌گیری جریان‌های فضایی و گسترش پیوندهای روستایی-شهری از عوامل اصلی شکل‌گیری این‌گونه تحولات در روستاها بوده است که با سازوکارهای مختلفی بر سکونتگاه‌های روستایی تاثیرگذار بوده‌اند. سکونتگاه‌های روستایی، همانند هر پدیده دیگر، خواه ناخواه در معرض تحول و دگرگونی قرار دارند. در واقع، بافت و ساختار کالبدی روستاها از عوامل مختلفی تاثیر می‌پذیرد که به طور کلی به عوامل مرتبط با طبیعت و مرتبط با انسان شناخته می‌شوند. از

تهیه شد. پس از تهیه لیست شاخص‌ها و زیرشاخص‌ها، به طراحی پرسش‌نامه اقدام شد. بدین منظور یک پرسش‌نامه ۵۰سواله با استفاده از طیف ۴ گزینه‌ای لیکرت طراحی شد. برای تایید روایی پرسش‌نامه، چندین نسخه از آن در اختیار گروهی از متخصصین شامل اساتید دانشگاه و کارشناسان مربوطه قرار گرفت (n=۱۷). این افراد با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. در این مرحله، ۵ سوال حذف شد و پرسش‌نامه اصلی با استفاده از ۴۵ سوال تایید شد. پایایی پرسش‌نامه با استفاده از آلفای کرونباخ در سطح ۹۷٪ تایید شد.

در مرحله بعد، پرسش‌نامه در میان نمونه‌های مورد مطالعه توزیع شد. جامعه مورد سنجش در این پژوهش به دو گروه تقسیم شدند. گروه اول، کارشناسان برنامه‌ریزی روستایی بودند که ۲۲ نفر از آنها با استفاده از نمونه‌گیری اتفاقی ساده انتخاب شدند. گروه دوم، ساکنین روستاهای مورد مطالعه بودند. حجم نمونه این ساکنین برابر با ۲۳۹۹ نفر بوده که بر اساس فرمول کوکران، ۳۱۸ نفر برای مطالعه انتخاب شدند (جدول ۱).

داده‌ها با استفاده از روش انترویی شانون و آزمون تی همبسته در نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

جدول ۱) تعداد نمونه در هر یک از روستاهای مورد مطالعه

روستا	جمعیت	تعداد نمونه
زایگان	۴۲۵	۵۷
آبنیک	۲۷۴	۳۵
امین آباد	۳۹۰	۴۴
ایگل	۴۲۱	۵۵
گرما بدر	۲۸۹	۴۰
باغ گل	۹۲	۲۴
روته	۵۰۸	۶۲
جمع کل	۲۳۹۹	۳۱۸

یافته‌ها

از ۲۲ کارشناس پاسخ‌گو به پرسش‌نامه، ۵۱/۶٪ آنها مرد و ۴۸/۴٪ آنها زن بودند. از این تعداد، ۶۰٪ بیش از ۴۰ سال سن داشته‌اند. تحصیلات ۴۲٪ از آنها بالاتر از مقطع کارشناسی ارشد بوده و ۵۸٪ از آنها تحصیلات کارشناسی و کارشناسی ارشد داشتند.

در این مطالعه ۵ شاخص محیطی-کالبدی، اقتصادی، اجتماعی فرهنگی، سیاسی-مدیریتی به همراه ۴۵ زیرشاخص مورد بررسی قرار گرفتند. شاخص‌های اقتصادی شامل مالکیت اراضی، دسترسی به منابع مالی، پیوندهای روستا-شهری، موقعیت‌های متنوع شغلی، کیفیت ساخت مسکن، توسعه زیرساخت، روش‌های کشاورزی و میزان تولید محصولات کشاورزی بودند. این شاخص‌ها نشان دادند که دسترسی به منابع مالی، توسعه زیرساخت‌ها و کیفیت ساخت مسکن از اهمیت بالایی برخوردار هستند و هر دو گروه کارشناسان و ساکنین بر اهمیت این عوامل تاکید داشتند. هر دو گروه دسترسی به منابع مالی را به عنوان مهم‌ترین عامل اقتصادی می‌دانستند که نشان‌دهنده اهمیت بالای سرمایه‌گذاری و تسهیلات مالی برای توسعه روستاها بود. برخی

عوامل طبیعی می‌تواند آب و هوا، خصوصیات جغرافیایی و حتی مصالح محیطی و بومی را نام برد که بافت کالبدی روستا را به طور مستقیم تحت تاثیر قرار می‌دهد. اما از سوی دیگر، کالبد روستا با تاثیر از مسایل مرتبط با انسان، همانند مسایل اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی شکل می‌یابد که البته این عوامل بی‌تاثیر از شرایط زیست‌محیطی و طبیعی نیستند.

تحولات روستاها در بسیاری موارد منشایی برون‌زاد داشته، به واسطه رخدادهای بیرونی در سطوح محلی، منطقه‌ای، ملی و جهانی پدیدار شده و می‌شوند. بر اساس الگوی فضایی توسعه شهری-روستایی در کشورهای در حال توسعه با رشدی فزاینده و گسترش بی‌حدوحصری همراه بوده است [Javanshiri et al., 2020]. به نحوی که تحولات کالبدی-فضایی روستاها را در دهه‌های اخیر که تحت تاثیر روند شتابان شهرگرایی در مقابل روستاگرایی قرار دارد را هم از لحاظ کیفی و هم از نظر کمی با تحولاتی بنیادین روبه‌رو ساخته است. از این رو، در پی این فرآیند، سکونتگاه‌های روستایی در معرض دگرگونی‌هایی قرار می‌گیرند که اغلب در بیرون از عرصه‌های روستایی شکل می‌گیرند و جلوه‌های گوناگون آنها در عرصه‌های روستایی به صورت مختلف و در زمینه‌های متنوع تجلی می‌یابند. این تغییرات می‌توانند موجب دگرگونی‌های درونی و حتی ابعاد اجتماعی-اقتصادی محیط‌های روستایی گردند.

هدف این پژوهش، بررسی عوامل تاثیرگذار بر فرآیند شکل‌گیری کالبدی روستاهای شهرستان شمیرانات بوده است.

روش‌شناسی

این پژوهش از نوع توصیفی پیمایشی بوده و در سال ۱۴۰۳ با مطالعه موردی روستاهای شهرستان شمیرانات به انجام رسید. جامعه آماری این پژوهش شامل دو مرحله بود. مرحله اول، انتخاب روستاهای مورد مطالعه و مرحله دوم انتخاب نمونه برای توزیع پرسش‌نامه در بین شهروندان بود. شهرستان شمیرانات از دو بخش رودبار قصران و لواسانات و سه دهستان رودبار قصران، لواسان بزرگ و لواسان کوچک و چهار شهر تجریش، لواسان، اوشان، فشم، میگون و شمشک تشکیل شده است. به دلیل تعدد روستاهای مورد مطالعه (۷۸ روستا) با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای، دهستان رودبار قصران و سپس ۷ روستا شامل نیکنام ده، آب نیک، امین آباد، ایگل، گرما بدر، باغ گل و بایر برای مطالعه انتخاب شد.

ابزار پژوهش در این مطالعه پرسش‌نامه بود. در مرحله اول، برای تهیه لیست شاخص‌ها و زیرشاخص‌های موثر بر شکل‌گیری کالبدی روستاها، به مطالعه طرح‌های مطالعاتی منطقه شمیرانات و نیز پیشینه پژوهش در این زمینه اقدام شد. سپس، داده‌های خام یادداشت‌شده طی نکته‌برداری از منابع مطالعاتی، از طریق کدگذاری اولیه تحلیل شدند. داده‌های تکراری حذف شده و سپس کدگذاری ثانویه برای استخراج کدهای اصلی انجام شد. سپس، کدهای اصلی برای تهیه پرسش‌نامه استفاده شد. به این ترتیب، ۸ شاخص و ۵۰ زیرشاخص به منظور بررسی شکل‌گیری کالبدی روستاهای شمیرانات

شاخص‌ها از دیدگاه کارشناسان و ساکنین اهمیت متفاوتی داشتند، اما در بسیاری از موارد توافق نسبی وجود داشت (جدول ۲).

جدول ۲ رتبه‌بندی شاخص و زیرشاخص‌ها از دیدگاه کارشناسان و ساکنین روستاهای مورد مطالعه

شاخص	نظرات کارشناسی		نظرات ساکنین	
	وزن نسبی	رتبه	وزن نسبی	رتبه
اقتصادی				
مالکیت اراضی	۰/۱۳۲	۰/۱۲	۰/۶۹	۰/۵۹
دسترسی به منابع مالی	۰/۶۳۶	۰/۶۱	۰/۷۲	۰/۶۶
پیوندهای روستا-شهری	۰/۱۱۱	۰/۱۶	۰/۱۷	۰/۰۹
موقعیت‌های متنوع شغلی	۰/۶۲	۰/۲۱	۰/۲۴	۰/۱۵
کیفیت ساخت مسکن	۰/۴۶	۰/۳۲	۰/۳۵	۰/۲۸
توسعه زیرساخت	۰/۶۳۳	۰/۶۰	۰/۷۰	۰/۶۴
روش‌های کشاورزی	۰/۴۷	۰/۳۳	۰/۳۹	۰/۳۱
میزان تولید محصولات کشاورزی	۰/۵۲	۰/۲۷	۰/۲۲	۰/۱۴
اجتماعی				
دسترسی به خدمات و امکانات	۰/۵۴	۰/۲۹	۰/۴۹	۰/۴۱
هنجارها و ارزش‌های اجتماعی	۰/۰۹۴	۰/۰۹	۰/۱۳	۰/۰۶
تحولات جمعیتی	۰/۱۲	۰/۱۷	۰/۱۹	۰/۱۰
ارتباطات و تعاملات	۰/۱۶	۰/۱۹	۰/۲۲	۰/۱۴
میزان مهاجرت	۰/۴۴	۰/۲۰	۰/۲۱	۰/۱۳
میزان امنیت	۰/۴۸	۰/۳۱	۰/۳۱	۰/۲۳
سبک زندگی	۰/۰۱۶	۰/۰۱۸	۰/۱۲۵	۰/۰۵
ترکیب سنی	۰/۱۶	۰/۰۱۳	۰/۱۶	۰/۰۸
نرخ سواد و دسترسی به آموزش	۰/۴۱	۰/۱۶	۰/۱۴	۰/۰۷
فرهنگی				
باورها و اعتقادات مذهبی	۰/۳۸	۰/۳۰	۰/۳۲	۰/۲۴
سنت‌ها و آداب و رسوم	۰/۳۱	۰/۲۹	۰/۲۸	۰/۱۸
هنجارها و ارزش‌های فرهنگی	۰/۲۸۱	۰/۲۷	۰/۲۹	۰/۱۹
هنرهای دستی و صنایع محلی	۰/۲۹	۰/۲۸	۰/۳۰	۰/۲۱
ابنیه تاریخی	۰/۰۹	۰/۰۱	۰/۱۰	۰/۰۳
المان‌های فرهنگی	۰/۰۸	۰/۰۳	۰/۰۹	۰/۰۲
سیاسی				
مشارکت اجتماعی	۰/۵۷	۰/۳۰	۰/۳۴	۰/۲۶
سیاست‌های توسعه‌ای	۰/۴۸	۰/۴۱	۰/۴۰	۰/۳۲
توزیع منابع و بودجه	۰/۶۰	۰/۵۹	۰/۶۳	۰/۵۶
نهادهای محلی و خودگردانی	۰/۴۷	۰/۵۰	۰/۴۶	۰/۳۹
برنامه‌ریزی کاربری زمین	۰/۵۱	۰/۴۰	۰/۱۱	۰/۳۰
زیست‌محیطی				
اقلیم، منابع آب و خاک	۰/۵۲	۰/۵۲	۰/۴۸	۰/۴۰
پوشش گیاهی	۰/۴۹	۰/۴۷	۰/۶۰	۰/۵۱
بلایای طبیعی	۰/۲۸۴	۰/۱۹	۰/۱۲۴	۰/۰۴
تنوع زیست‌محیطی و حفاظت از محیط زیست	۰/۰۴۸	۰/۳۹	۰/۳۶	۰/۲۹
سیستم دفع زباله و فاضلاب	۰/۲۸۲	۰/۵۸	۰/۳۷	۰/۳۰
شرایط بهداشتی	۰/۳۹	۰/۴۲	۰/۴۴	۰/۳۸
کالبدی				
سبک و الگوی معماری	۰/۳۱	۰/۲۸	۰/۲۶	۰/۱۷
سیمای کالبدی	۰/۰۱۲	۰/۴۳	۰/۴۳	۰/۳۶
نوع و الگوی توزیع مسکن	۰/۲۱۱	۰/۴۹	۰/۴۱	۰/۳۴

شاخص‌های اقتصادی و زیست‌محیطی بیشترین تاثیر را بر ساختار کالبدی روستاها داشتند و دسترسی به منابع مالی، توسعه زیرساخت‌ها، اقلیم و منابع آب و خاک از مهم‌ترین عوامل بودند. در مجموع، شاخص‌های مربوط به ابنیه تاریخی و المان‌های فرهنگی در دسته فرهنگی از کمترین اهمیت برخوردار بودند، چه از دیدگاه کارشناسان و چه از دیدگاه ساکنین. همچنین، برخی شاخص‌های اجتماعی مانند هنجارها و ارزش‌های اجتماعی و ترکیب سنی نیز از دیدگاه کارشناسان اهمیت کمتری داشتند. از دیدگاه ساکنین، شاخص‌هایی مانند برنامه‌ریزی کاربری زمین و بلایای طبیعی نیز اهمیت کمتری داشتند.

این تحلیل نشان داد که برخی از جنبه‌های فرهنگی و اجتماعی، مانند ابنیه تاریخی و المان‌های فرهنگی، در مقایسه با سایر شاخص‌ها اهمیت کمتری برای ساختار کالبدی روستاها داشته و در اولویت‌های پایین‌تری قرار گرفتند.

برای مقایسه نظرات کارشناسی و ساکنین روستاهای مورد مطالعه از آزمون تی دو نمونه مستقل استفاده شد. برای بررسی نرمال بودن متغیرها از آزمون کولموگروف اسمیرنوف استفاده شد. بر اساس یافته‌های این آزمون، تمام داده‌ها نرمال بودند. با توجه به نتایج آزمون t می‌توان دریافت که بر اساس مقدار سطح معنی‌داری نظرات کارشناسان و ساکنین روستاهای مورد مطالعه در برخی معیارها با هم تفاوت داشتند که با توجه به نگاه ریشه‌ای کارشناسان این امر قابل توجیه است. با این وجود، در کل، نظرات کارشناسان و ساکنین روستاها با هم تفاوت معناداری ندارد (جدول ۳).

جدول ۳ رتبه‌بندی شاخص و زیرشاخص‌ها از دیدگاه کارشناسان و ساکنین روستاهای مورد مطالعه

شاخص	آزمون برابری واریانس آزمون t برای معیارهای برابر				
	مقدار f	Sig	T	درجه آزادی	Sig
فاصله اطمینان					
مقدار f	۴/۳۷	۰/۰۶۶	۱/۷۸	۳۰	۰/۴۵۵
درجه آزادی					
Sig					۰/۰۷۱
% اختلاف					۰/۳۷۰
پایین					
بالا					
اقتصادی					
زیست‌محیطی	۳/۳۵۴	۰/۱۰۰	۱/۷۴	۳۰	۰/۱۱۲
اجتماعی	۳/۴۵۳	۰/۹۷	۲/۶۸	۳۰	۰/۸۹
فرهنگی	۴/۴۵	۰/۸۸	۱/۷۹	۳۰	۰/۷۷
سیاسی	۳/۶۵	۰/۷۹	۱/۷۷	۳۰	۰/۶۴

بحث

هدف این مطالعه بررسی عوامل تاثیرگذار بر فرآیند شکل‌گیری کالبدی روستاهای شهرستان شمیرانات بود.

شکل و ساختار کالبدی روستاها از عوامل مختلفی تاثیر می‌پذیرند که به طور کلی به عوامل مرتبط با طبیعت و مرتبط با انسان شناخته می‌شوند. توزیع سکونتگاه‌های روستایی ترکیبی از تاثیرات جغرافیایی، فیزیکی، اجتماعی، اقتصادی و تاریخی است [Tian et al., 2014]. از دسته عوامل انسانی، رفتارها و فعالیت‌های اجتماعی فرهنگی در طول تاریخ حیات روستاها برآیندی از تعامل مردم با عوامل طبیعی و خصوصیات اقلیمی و جغرافیایی بوده که

حالت بهتر است در این زمینه توسط دهداری یا بخش‌داری یا بنیاد مسکن نظارت صورت گیرد تا با بافت روستا هماهنگ باشد. طبق یافته رحمانی و همکاران [Rahmani et al., 2019] بهبود شرایط اقتصادی روستاها معمولاً منجر به تغییر در ساختار اشتغال روستا می‌شود. با افزایش فعالیت‌های غیرکشاورزی و صنعتی، نیاز به فضاهای جدید برای کار و زندگی افزایش می‌یابد. این تغییرات می‌تواند به ایجاد خانه‌های جدید با طراحی متفاوت و کاربری‌های چندگانه منجر شود.

در این مطالعه پس از شاخص اقتصاد، شاخص زیست‌محیطی بیشترین تاثیر را بر ساختار کالبدی روستاها داشته و اقلیم و منابع آب و خاک از مهم‌ترین عوامل این شاخص از دیدگاه کارشناسان و ساکنین روستا بودند. از نظر اقلیم، پایه و اساس شکل‌گیری محیط‌های مسکونی، فراهم‌ساختن شرایط محیطی مناسب برای بهتر زیستن بود. از این رو، از دیرباز تا کنون یکی از مهم‌ترین عوامل در شکل‌گیری کالبد روستاها، عوامل اقلیمی است که با توجه به شرایط اقلیمی و ژئومورفیک، نوع مصالح و ساختار سکونتگاه‌ها را تعیین می‌کنند. علاوه بر این، ویژگی‌های طبیعی همچون منابع آبی در دسترس، خاک، و تنوع زیست‌محیطی از جمله عواملی هستند که بر اقتصاد روستا، شکل‌گیری مشاغل مختلف، تغییر جهت مهاجرت و سایر موارد تاثیرگذار هستند. روستاهایی با منابع آبی فراوان می‌توانند اقتصادهای آبی‌پرووری را توسعه دهند که به اکوسیستم‌های طبیعی خود بیشتر توجه می‌کنند، در حالی که بر اساس مطالعه ژو و همکاران [Zhu et al., 2023] مناطق کوهستانی فرصت‌هایی را برای صنعت حفاظت از اراضی جنگلی در حال ظهور و ادغام حفاظت از محیط زیست با گردشگری سلامت را ارائه می‌دهند. طبق مطالعه قربانی و حیدرناج [Ghorbani & Heidarnattaj, 2017] تاثیرپذیری از اقلیم در نواحی روستایی بیش از سایر عوامل در کالبد سکونتگاه روستاییان و نیز فعالیت‌های معیشتی آنها نمود می‌یابد.

بر اساس دیدگاه کارشناسان و ساکنین روستاها، شاخص فرهنگ تاثیر کمتری بر ساختار کالبدی روستاها داشته است. این در حالی است که ادغام فرهنگ‌های قومی با مناظر طبیعی و فرآیندهای شهرنشینی، زمینه‌ای مناسب برای مطالعه، هدایت توسعه گردشگری، برنامه‌ریزی منظره و استراتژی‌های برندسازی منطقه‌ای است. این امر به‌ویژه از آنجایی که نواحی روستاهای سنتی به‌خصوص روستاهای مورد مطالعه در این پژوهش با تهاجم شهری مواجه هستند، اهمیت ویژه‌ای دارد و حفاظت از هویت‌های منطقه‌ای و فرهنگ‌های سنتی ضروری است. دگرگونی‌های فرهنگی در برخی موارد سبب ایجاد تفاوت در ساختار کالبدی روستاها می‌شود. از این رو عوامل فرهنگی در کل می‌تواند سبب تحول در شمای کلی بافت، شیوه و الگوی ساختمان‌سازی شود. به همین دلیل طبق یافته خاکپور و صنعتی عشقی [Khakpour & Sanati, 2014] هرگونه تحول اجتماعی که موجب تغییرات اساسی در فرهنگ و شیوه سکونت شود، باید مورد مذاقه قرار بگیرد

از طریق تعریف کار و فعالیت اقتصادی و معیشتی زمینه همگونی هر یک از افراد با جامعه و هماهنگی کنش‌های اجتماعی را فراهم آورده و جامعه‌پذیری آنان را ممکن کرده است. انسجام روابط اجتماعی و فرهنگی بین ساکنین روستا، هماهنگی کالبد مبتنی بر این‌گونه کنش‌ها را به دنبال دارد. هویت، وابسته به رفتارهای درون اجتماع بوده و مقید به زمان و مکان است. بخشی از هویت از طریق تعاملات و شیوه‌های زندگی و با سکونت احراز می‌شود و به شکل مادی مکان بستگی دارد. از آنجا که هویت پاسخ‌گوی کیستی و چیستی انسان است این نمود از فرهنگ با تمامی وجوه زندگی انسان عجین شده است. در این مطالعه، عامل اجتماعی میزان امنیت به دلیل نگاه ریشه‌ای از دید کارشناسان حایز اهمیت بیشتری بود در حالی که دسترسی به خدمات و امکانات از دید ساکنین روستا اهمیت بیشتری داشت. خاکپور و صنعتی عشقی [Khakpour & Eshghi Sanati, 2014] عوامل اجتماعی موثر بر کالبد سکونتگاه‌ها را به طور عام برشمرده و سپس معماری روستاهای گیلان را از منظر ویژگی‌های اجتماعی-فرهنگی آن مورد مذاقه قرار داده‌اند و برخی از مهم‌ترین وجوه آن را تبیین نموده‌اند. یافته‌های این نویسندگان حاکی از آن بوده که تعاملات اجتماعی مردم روستا از یک سو متاثر از شرایط طبیعی است و از سوی دیگر بر خصوصیات اقتصادی و کنش‌های معیشتی استوار بوده که خود یکی از عوامل هماهنگی کنش‌های اجتماعی است و موجب انسجام روابط اجتماعی و فرهنگی ساکنان روستا می‌شود. این عوامل در کنار یکدیگر به‌وجودآورنده همگونی بافت کالبدی است که در پاسخ به نیازهای اجتماعی، معیشتی، اقلیمی و فرهنگی مشابه شکل می‌پذیرد. مهم‌ترین عامل موثر بر شکل‌گیری ساختار کالبدی روستاها عامل اقتصادی بود و هر دو جامعه مورد پژوهش یعنی کارشناسان و ساکنین روستاها بر این عامل تاکید داشتند. ساختار کالبدی روستاها با توجه به الگوهای مختلف رشد اقتصادی و ساختاریخی متفاوت بود. از زمانی که تسهیلات مسکن از طریق بانک‌ها در اختیار روستاییان قرار گرفت موجب تشدید ساخت‌وساز در روستا شده است. تغییرات اقتصادی باعث تغییر در سازمان فضایی خانه و ساختار کالبدی آن و در نهایت تاثیر بر ساختار کالبدی کل روستا می‌شود. در واقع، عوامل اقتصادی موثر بر ساختار کالبدی روستاها را می‌توان تاثیر بر افزایش درآمد و سطح رفاه روستاییان، دسترسی بیشتر به مصالح ساختمانی جدید، تغییر در الگوی اشتغال از کشاورزی به مشاغل غیرکشاورزی، توسعه زیرساخت و خدمات روستایی و تغییر در سبک زندگی و نیازهای ساکنین برشمرد. عوامل اقتصادی سبب تغییر در الگوهای سنتی به سمت الگوهای مدرن شده است، هرچند از دیدگاه مهدی نژاد و همکاران [Mehdinezhad et al., 2019] گاهی این تغییرات با نیازهای واقعی ساکنین روستا همخوانی ندارد و لزوم توجه به اصول معماری بومی و پایدار را در توسعه روستایی می‌طلبد. از سویی، تسهیلات بانکی که برای نوسازی خانه‌های روستایی اختصاص داده می‌شود ممکن است بدون نظارت بر حفظ هویت روستاها باشد که در این

بهداشتی و امکانات تفریحی باشند. این تحولات به نوبه خود بر ساختار کالبدی روستاها تاثیر می‌گذارد و ممکن است به توسعه فیزیکی روستا و تغییر در معماری و ترکیب فضایی آن بینجامد. با این حال، سیاست‌های توسعه گاهی اوقات می‌توانند مشکلاتی نیز ایجاد کنند. اگر این سیاست‌ها بدون در نظر گرفتن نیازها و شرایط محلی اجرا شوند، ممکن است به تخریب منابع طبیعی، از دست رفتن هویت فرهنگی و حتی جابه‌جایی‌های اجباری جمعیت منجر شوند. چنین نتایجی می‌تواند به تغییرات نامطلوب در ساختار کالبدی روستاها بینجامد، مانند ایجاد مناطق غیرقابل سکونت، کاهش زمین‌های زراعی یا حتی انحطاط روستاها.

در نتیجه، سیاست‌های توسعه با همه ابعاد مثبت و منفی خود می‌توانند ساختار کالبدی روستاها را به شکل عمیقی تحت تاثیر قرار دهند، و این تغییرات بسته به نحوه اجرای سیاست‌ها و میزان مشارکت جامعه محلی، می‌تواند به توسعه پایدار و متوازن منجر شوند یا چالش‌های جدیدی را ایجاد کنند. پیشنهاد می‌شود مطالعات مشابه در سایر مناطق انجام شوند تا نتایج قابل تعمیم باشند.

نتیجه‌گیری

دسترسی به منابع مالی، توسعه زیرساخت‌ها و کیفیت ساخت مسکن از دیدگاه گروه کارشناسان و ساکنین بیشترین اهمیت را بر شکل‌گیری ساختار کالبدی روستاها داشته‌اند. شاخص‌های اقتصادی و زیست‌محیطی بیشترین تاثیر را بر ساختار کالبدی روستاها دارند و دسترسی به منابع مالی، توسعه زیرساخت‌ها، اقلیم و منابع آب و خاک از مهم‌ترین عوامل هستند. در مجموع، شاخص‌های مربوط به ابنیه تاریخی و المان‌های فرهنگی در دسته فرهنگی از کمترین اهمیت برخوردار هستند.

تشکر و قدردانی: موردی وجود ندارد.

تاییدیه اخلاقی: موردی توسط نویسندگان گزارش نشده است.

تعارض منافع: این مقاله برگرفته از رساله نویسنده اول است. تعارض منافی در راستای نگارش و چاپ این مقاله وجود نداشته است.

سهم نویسندگان: میرمهدی مهدوی هریس (نویسنده اول)، نگارنده مقدمه/روش‌شناس/نگارنده بحث/تحلیلگر آماری (۲۰٪)؛ مجیدولی شریعت‌پناهی (نویسنده دوم)، نگارنده مقدمه/تحلیلگر آماری (۲۰٪)؛ تهمینه دانیالی (نویسنده سوم)، نگارنده مقدمه/نگارنده بحث (۲۰٪)؛ سیمین ارمغان (نویسنده چهارم)، نگارنده مقدمه/نگارنده بحث (۲۰٪)؛ علی سیستانی‌پور (نویسنده چهارم)، نگارنده مقدمه/نگارنده بحث (۲۰٪)

منابع مالی: موردی وجود ندارد.

منابع

- Ahmadian R, Mohammadi Makerani H, Mousavi S (2008). Features of the shape of the fabric of rural Iran. ABADI. (59):16-23. [Persian]
- Alalhesabi M (2011). Participatory rural planning empirical study on the role of villagers in planning rural development. Housing & Rural Environment. 30(134):35-48. [Persian]

تا تاثیر آن بر ساختار کالبدی روستاها به بهترین شکل ممکن صورت گیرد. بدین صورت از در شعاع قرارگرفتن فرهنگ روستانشینان به خصوص در روستاهای دهستان‌هایی همچون دهستان رودبار قصران پیشگیری شود.

بررسی‌های برنامه‌ریزی روستایی در ایران مبین وجود قانونمندی‌های بومی بر اساس شبکه دسترسی، نظام محلات و مراکز محلات، الگوی معماری و ساخت مسکن و نظام کاربری زمین بوده است [Ahmadian et al., 2008]. طبق یافته‌های مهدی‌نژاد و همکاران [Mehdinezhad et al., 2019] ساختار کالبدی روستاها با توجه به ماهیت کارکردی و پاسخ‌گویی به نیازهای انسانی، فعالیت‌های مردمی، عناصر تولیدی شکل یافته که تجلی ارتباطات و کارکردها و نقش چندعملکردی فضاها است.

نهادهای محلی و خودگردانی به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر ساختار کالبدی روستاهای دهستان رودبار قصران، از دیدگاه کارشناسان و ساکنین روستا از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. نهادهای محلی مانند شوراهای اسلامی و سازمان‌های مردم‌نهاد، به عنوان نمایندگان جامعه روستایی عمل می‌کنند و می‌توانند به تقویت انسجام اجتماعی و فرهنگی کمک کنند. این نهادها با ایجاد فضایی برای مشارکت و همفکری، به روستاییان این امکان را می‌دهد که در تصمیم‌گیری‌های مربوط به توسعه کالبدی روستاها مشارکت داشته باشند و این مشارکت می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی و توسعه زیرساخت‌ها منجر شود [Alalhesabi, 2011].

سیاست‌های توسعه نقش مهمی در شکل‌دهی و تغییر ساختار کالبدی روستاها ایفا می‌کنند. این سیاست‌ها می‌توانند تاثیرات عمده‌ای بر چگونگی سازمان‌دهی فضاها، توزیع جمعیت، و نحوه بهره‌برداری از منابع طبیعی داشته باشند. به طور کلی، سیاست‌های توسعه می‌توانند تغییرات مثبتی در ساختار کالبدی روستاها ایجاد کنند یا در مواردی، به چالش‌های جدید منجر شوند [Javanshiri et al., 2019]. یکی از تاثیرات مهم سیاست‌های توسعه بر روستاها، ایجاد زیرساخت‌های جدید است. احداث جاده‌ها، پل‌ها، شبکه‌های آب و فاضلاب، و سایر زیرساخت‌های حیاتی می‌تواند به بهبود دسترسی و ارتباطات در روستاها منجر شود. این تغییرات اغلب ساختار کالبدی روستاها را دگرگون می‌کنند و به گسترش و توسعه فیزیکی آنها منجر می‌شوند. بر اساس یافته‌های سجاسی قیدری و اسفرام [Sojasi Qeydari & Esfaram, 2018] سیاست‌های توسعه همچنین ممکن است توسعه اقتصادی را هدف قرار دهند که می‌تواند به تغییرات قابل توجهی در کاربری زمین منجر شود. به عنوان مثال، ترویج کشاورزی صنعتی یا ایجاد صنایع کوچک در روستاها می‌تواند الگوی استفاده از زمین را تغییر دهد، که این امر بر چیدمان فضاها، محل سکونت و حتی الگوی مهاجرت درون‌روستایی تاثیر می‌گذارد. یکی دیگر از جنبه‌های تاثیر سیاست‌های توسعه، ارتقای کیفیت مسکن و امکانات عمومی است. سیاست‌هایی که بر بهبود شرایط زندگی روستاییان تمرکز دارند، ممکن است شامل برنامه‌های مسکن‌سازی، ایجاد مدارس، مراکز

- settlement spatial patterns and effects: Road traffic accessibility and geographic factors in Guangdong Province, China. *Journal of Geographical Sciences*. 29(2):213-230.
- Schwarz K (2015). Censer fragmentation and life history: Rural domestic settlement enchainment and accumulation activities and the classic-postclassic transition of the Petén Lakes region, Guatemala. *Geophysical Research Letters*. 33(1):89-90.
- Sojasi Qeydari H, Esfaram Y (2018). Analysis local management role in reducing the physical vulnerability approach to good governance (case study: Bahmaei Sarahdi Garbi rural district). *Rural Development Strategies*. 4(3):405-426. [Persian]
- Tian G, Qiao Z, Gao X (2014). Rural settlement land dynamic modes and policy implications in Beijing metropolitan region, China. *Habitat International*. 44:237-246.
- Woods M (2007). Engaging the global countryside: Globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography*. 31(4):485-507.
- Xi J, Wang X, Kong Q, Zhang N (2015). Spatial morphology evolution of rural settlements induced by tourism. *Journal of Geographical Sciences*. 25(4):497-511.
- Yang R, Liu Y, Long H, Qiao L (2015). Spatio-temporal characteristics of rural settlements and land use in the Bohai Rim of China. *Journal of Geographical Sciences*. 25(5):559-572.
- Yang R, Xu Q, Long H (2016). Spatial distribution characteristics and optimized reconstruction analysis of China's rural settlements during the process of rapid urbanization. *Journal of Rural Studies*. 47(B):413-424.
- Zhou G, He Y, Tang C, Yu T, Xiao G, Zhong T (2013). Dynamic mechanism and present situation of rural settlements evolution in China. *Journal of Geographical Sciences*. 23(3):513-524.
- Zhu J, Xu W, Xiao Y, Shi J, Hu X, Yan B (2023). Temporal and spatial patterns of traditional village distribution evolution in Xiangxi, China: Identifying multidimensional influential factors and conservation significance. *Heritage Science*. 11(1):261.
- Gaisin IT, Gaisin RI, Biktimirov NM (2015). The factors affecting pattern of rural settlement of the republic of Tatarstan. *Asian Social Science*. 11(11):228-232.
- Ghorbani F, Heidarnattag V (2017). Investigating the role of climatic factors in the formation of rural texture and housing in a temperate and humid climate (case example of Diva Babol village). *Proceedings of the Research Conference Architecture and Urbanism Islamic History of Iran*. Shiraz: Civilica. [Persian]
- Hamerow H (2012). *Rural settlements and society in Anglo-Saxon England*. London: Oxford University Press.
- Janečková Molnárová K, Skřivanová Z, Kalivoda O (2017). Rural identity and landscape aesthetics in exurbia: Some issues to resolve from a Central European perspective. *Moravian Geographical Reports*. 25(1):2-12.
- Javanshiri M, Anabestani A, Sojasi Gheidari H (2020). Investigating the factors affecting the physical-spatial changes in rural settlements of Mashhad urban complex. *Geography & Urban Space Development*. 6(2):17-47. [Persian]
- Khakpour M, Eshghi Sanati H (2014). An investigation of the effect of social and cultural factors on the skeletal texture of Gilan provinces villages. *Housing and Rural Environment*. 33(148):3-20. [Persian]
- Long HL, Liu YS, Wu X, Dong G (2009). Spatio-temporal dynamic patterns of farmland and rural settlements in Su-Xi-Chang region: Implications for building a new countryside in coastal China. *Land Use Policy*. 26(2):322-333.
- Mehdinezhad J, Sharghi A, Asadpour F (2019). The effects of economic factors on the physical structure of sustainable rural housing. *Proceedings of the 4th National Conference on Architecture and Sustainable Cities*. Tehran: Shahid Rajaei Teacher Training University. [Persian]
- Rahmani B, Shafie Sabet N, Mazarzei Y (2019). The role of spatial flows in the economic developments of rural settlements, case: Peripheral villages of Zahedan city. *Journal of Space Economy & Rural Development*. 8(29):33-50. [Persian]
- Ren Y, Qian X, Xuanfang X, Yanchun C (2019). Rural